

TANULMÁNYUTAM A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN

(1954. X. 21—XI. 13.)

BULLA BÉLA

A Német Demokratikus Köztársassággal kötött kulturális egyezmény keretében vált lehetővé három hetes németországi tanulmányutam 1954 őszén. Huszonhat esztendő után ismét viszontláttam azokat a német városokat és tájakat, amelyeket 1928-ban és 1929-ben, mint a berlini egyetem vendég-hallgatója *Penck* és *Krebs* professzorok által vezetett tanulmányi kirándulásokon kezdtem ismergetni. Dresden, a német városok gyöngye üszkös romokkal fogadott és kiégett, romos házak szegélyezte utcákon kergette az őszi szél a berlini platánfák hervadt leveleit is, de este diadalmasan ragyogtak fel a keletberlini szép, új sugárút, a Stalin-Allée neonfényei, Thüringia és a Harz bájos városkái pedig teljes sértetlenségükben mosolyogtak elő a dombos, erdős táj üdezőld völgyeiből. Több, mint 4000 km utat tettem meg Berlintől a Mecklenburgi Tóhátságon át Rügenig, Greifswaldtól a Keleti tenger mellékén Rostockig, a Magdeburger Börde löszsíkságán, a Harzban és Thüringiában, a Saale völgyében Saalfeldtől Halleig, az Elster- és a Saale-eljegesedés vidékén át Leipzigig és a Fläming homokos, morénás halomvidékén. Meglátogattam az egyetemi városokat, felkerestem az egyetemi földrajzi intézeteket, ismeretséget kötöttem a német geográfusokkal, professzorokkal, fiatal asszisztensekkel és aspiránsokkal, tájékozódttam tudományunk helyzetéről, kérdéseiről, lehetőségeiről. Tapasztalataimat összehasonlítottam a hazai földrajz helyzetével, szervezetével, intézményeivel, kicseréltük véleményünket a német szakemberekkel, előadást tartottam Berlinben és Greifswaldban a földrajz magyarországi helyzetéről, munkáinkról, feladatainkról, szervezeti kérdésekről. Három hét alatt sok érdekes és értékes ismeretet és tapasztalatot szereztem. Közülük olyanokat tárok az olvasó elé, amelyek véleményem szerint itthon is érdeklődésre tarthatnak számot.

1954. október 21-én délelőtt indult velem a magyar légiforgalom utasgépe Berlin felé és rövid prágai tartózkodás után, délután három órakor már a berlin-schönefeldi repülőtéren szállt le a nagy kétmotoros repülőgép. Néhány napos berlini tartózkodás után, amelynek során a berlini egyetem Földrajzi Intézetét látogattam meg, kéthetes tanulmányútra indultam az országba. Első állomásom az ősi kis egyetemi város, Greifswald volt, pompás, jól felszerelt Földrajzi Intézetével; majd Stralsund, Rügen sziget, a Mecklenburgi Tóhátság fiatal glaciális vidéke, továbbá a Zingst félszigettel, bodden-jeivel és marsch-földjeivel a Keleti tenger következett. Utamnak ez a szakasza Rostockban, a NDK legnagyobb kikötővárosában ért véget.

Tanulmányútam második szakasza Rostockból a Mecklenburgi Tóhátság nyugati részén keresztül Magdeburgba, majd az Elbe völgyéből a Magdeburger

Börde termékeny löszsíkságán át vezetett a Harz elővidékére, Quedlinburgba. Quedlinburgból, ebből a középkorias külsejű, szűkutcás kis Fachwerkhaus-városkából a harzi elővidék vásár városai (Thale, Blankenburg, Wernigerode), a Bode-völgy a Harz barlangjaival (Hermannshöhle, Baumannhöhle), Rübeland, Schierke és a Brocken kerültek sorra és a Harz hegység szépen fejlett, de morfológiai problémákban gazdag tönkfelszínei.

A Harz után a Saale-eljegesedés területe következett Hettstedt és Eisenleben környékének rézpalányavidékével, az Unstrut völgyével, a Saale és az Unstrut közti löszös, végmorénás, barnaköszénben gazdag területtel, majd Halle, az ősi egyetemi város Földrajzi Intézetével. Halleből Merseburgon, Weissenfelsen, Naumburgon, Schulpfortén és Bad Kösenen át utam Jenába vitt. Innen látogattam meg Thüringia városait, Weimart, Liszt Ferenc, Goethe és Schiller városát, Erfurtot, Gothát (Justus Perthes Kartographische Anstalt) és Eisenachot a Wartburggal, majd a Saale teraszvidékét Jena, Rudolfstadt és Saalfeld környékén és az Elster völgyében Gerát.

Tanulmányutam utolsó szakaszán a remek Autobahn Weimarból az Elster-eljegesedés elmosódott vég- és fenékmorénavidékén át vezetett Leipzigbe. Innen a város, az egyetemi Földrajzi Intézet és a Deutsches Institut für Länderkunde megtekintése után a Saale eljegesedés, majd a Warthe és a Brandenburg-stádium morénavidékén át tértem vissza Berlinbe. Néhány napos berlini tartózkodás után, amelynek során előadást tartottam a földrajz magyarországi helyzetéről, feladatairól és munkánkról a berlini egyetemen, és meglátogattam a berlini egyetem gazdaságföldrajzi intézetét is, a berlin—prága—budapesti gyorsvonattal utaztam haza november 13-án Budapestre.

Három hetes tanulmányutam minden vonatkozásában eredményesnek nevezhetem. Minden német hivatalos szerv részéről, de különösen a német geográfus kartársak részéről a legnagyobbfokú szolgálatkészséget és vendégszeretet tapasztaltam. *Haefke* és *Sanke* berlini, *Hurtig* és *Reinhardt* greifswaldi, *Käubler* hallei, *Schultze* jenai, *Neef* és *Lehmann* leipzig-i professzor kartársaimnak ezen az úton is hálás és őszinte köszönetet mondok sok fáradtságukért és baráti szolgálataikért, amelyekkel tanulmányutam sikerét előmozdították. Őszinte köszönetem illeti a Magyar Tudományos Akadémiát utam lehetővé tételéért, és a Kultúrkapcsolatok Intézetét az NDK-ban utam megszervezéséért.

Tanulmányutamnak négyes célkitűzése volt: 1. személyi kapcsolatok kiépítése és felújítása a NDK vezető geográfusaival; 2. megismerkedés a földrajz helyzetével, problémáival és feladataival az NDK-ban; 3. az egyetemi földrajzoktatás tanulmányozása; 4. a német szakkörök tájékoztatása és megismertetése a mai magyar földrajz helyzetével, feladataival, végzett munkájával, szervezeti kérdéseivel.

A személyi kapcsolatok kiépítése és régi kapcsolataim felújítása céljából az NDK minden egyetemi városát és minden Földrajzi Intézetét meglátogattam, sőt Rostockban (*Bülow* professzor) és Jenában (*Deubler* professzor) a Földtani Intézeteket is, Leipzigban az Európában egyedül álló *Deutsches Institut für Länderkunde*-t és Gothában a *Justus Perthes Kartographische Anstalt*-ot (vezetője, egyben a *Petermanns Geographische Mitteilungen* szerkesztője a 82 éves *Haack* professzor). Mindezekben a látogatásokon nemcsak az intézetek oktató munkáját ismertem meg, hanem a professzorok 1—3 napos kirándulások keretében intézetük tudományos munkaterületeivel, kutatásaikkal és az NDK földrajztudományának legfrissebb kérdéseivel is megismertettek.

Minden tanszékvezető, de különösen *Haefke* és *Schultze* professzor nyomatékosan hangsúlyozta, hogy *csere alapon* nagyon szívesen jönnének néhány (maximálisan 10) kiváló tanítványukkal (hallgatókkal, doktorandusokkal, asszisztensekkel) 2—3 hetes magyarországi tanulmányútra. Erre vonatkozólag legutóbb *Schultze* jenai professzor levélben már nyers tervezetet is juttatott el hozzám. Javaslatukat nagyon fontosnak és megvalósítandónak tartom.

A *földrajztudomány helyzetéről és problémáiról* az NDK-ban sok jó és érdekes ismeretanyagot szereztem. Korábbi, főként nagy német geográfusok (*Penck*, *Krebs*) személyéhez kapcsolódott tekintélyéhez képest ma a geográfia az NDK-ban meglehetősen alárendelt és elhanyagolt szerepet játszik és a szervezetségnek olyan fokát, mint nálunk, vagy Lengyelországban, még nem érte el. A földrajznak ma az NDK-ban nincs akadémiai képviselte, sőt a berlini tudományos akadémiának földrajzi bizottsága sincs. Az akadémia a földrajz ügyeivel nem foglalkozik. Ennek valószínűleg az lehet többek közt az egyik fő oka, hogy a geográfusok többségükben még polgári szemléletűek, jó marxista geográfusuk még kevés van. Régi szokás szerint: ahány földrajzi intézet, annyi egymástól független kutatáscentrum. Egységesen irányított, összehangolt földrajzi tervmunkáról tehát nincs még szó. Teljességgel hiányoznak az elvi viták is.

Ilyen körülmények között az elmélet és gyakorlat marxista egységéről az NDK-ban csak igen korlátozottan lehet beszélni. Inkább csak egyes, személyi természetű kezdeményezések vannak. *Schultze* jenai professzor igen tevékenyen vett részt a Thüringiába telepített külföldi németek elhelyezése kérdéseinek megoldásában. A letelepítés az általa kidolgozott tervek szerint történt. Igen értékesek várostervezési munkái és Thüringiában a talajerózió terén végzett kutatásai is. Nagyon határozott profiljuk van a greifswaldi kutatásoknak is. A greifswaldi egyetem Földrajzi Intézete a keleti tengeri partvidék és a rostocki körzet tervezett erősebb ütemű iparosítása (hajógyártás, halkombinát) földrajzi előkészítésének érdekében végez fontos munkát. Feladata a rostocki körzet gazdasági potenciáljának megállapítása. Ennek érdekében az intézet *Hurtig* professzor vezetésével a legkülönbözőbb tájföldrajzi tanulmányokat és kutatásokat végzi (partmorfológiai, glaciális morfológiai, erdőtelepítési, éghajlati, mezőgazdaság-földrajzi vizsgálatok). A gazdaságföldrajzi vizsgálatok eléggé akadoznak, a gazdaságföldrajzi tanszék alkalmas szakember hiányában be sincs töltve. Annál eredményesebbek a természeti földrajzi vizsgálatok. Ezeket *Hurtig* professzor irányítja kitűnő munkatársa, *Reimhardt* egyet. rk. tanár közreműködésével. A vizsgálatok tárgya a keleti tengeri német partvidék posztglaciális-jelenkori transzgressziója. *Hurtig* húszéves königsbergi, rostocki és greifswaldi kutatáseredményei alapján az északi és keleti tengeri partvidék süllyedését cáfolja és a történeti idők óta kifogástalanul igazolható transzgressziót éghajlati eredetűnek, az északi félgömb lassú felmelegedése, tehát a jégtakarók és gleccserek erős visszahúzódása, olvadása következményének tartja. Ezt a nézetet vallja a rostocki geológus-professzor, *K. Bülow* is.

Sanke berlini gazdaságföldrajzi professzor szoros kapcsolatot tart fenn az állami tervhivatallal és a berlini városépítési és várostervezési szervekkel. Intézetének fő munkaterülete az NDK gazdasági földrajzi képének megrajzolása. Rayonproblémákkal is foglalkozik.

Mint már előbb is jeleztem, a kutatások az NDK-ban első soron természeti földrajzi jellegűek, főleg geomorfológiai vizsgálatok. Ilyen vonatkozásban

Hurtig greifswaldi intézetének kutatásai mellett különösen *Schultze* professzor jenai munkatársainak tanulmányairól kell röviden megemlékeznem. *Schultze* tanítványai a középnémet periglaciális terület folyóvölgyeit, különösen a Saale és mellékfolyói völgyeit tanulmányozzák és ennek során kritikai vizsgálat alá veszik *Soergel* és *Zeuner* teraszmorfológiai kutatáseredményeit és a belőlük levont elméleti következtetéseket. Már az eddigi vizsgálatok szerint is igen jelentős revízióra szorul az az elszórt kép, amelyet *Soergel* és társai a Saale, az Unstrut, az Elster és mellékvizeik pleisztocénkori völgyfejlődéstörténetéről megrajzoltak. 9 sőt 11 és 12 terasz helyett mindössze 6—7 terasz igazolható és a völgyek teraszviszonyai — amint várható is volt — igen sok hasonlóságot, sőt azonosságot mutatnak az alpi elővidék folyóinak, sőt a kárpáti folyók völgyének pliocén-pleisztocén fejlődéstörténetével.

Schultze professzor tanítványai Naumburg és Saalfeld között dolgoznak. Hasonló vizsgálatokat *Käubler* professzor asszisztensei is folytatnak Halle és Naumburg között. Maga *Käubler* professzor a Saale-völgy történeti földrajzával, valamint a Saale völgy, a Harz és a Thüringerwald közti terület településföldrajzával foglalkozik eredményesen. A leipzig *Neeß* professzor munkaterülete a geomorfológia, de *Christaller* tanainak részletes kritikai elemzései tanúsága szerint a településföldrajznak is eredményes művelője.

Az egyetemi földrajzoktatás és a tudományos utánpótlás nevelése kérdéseinek is igyekeztem tanulmányutam során időt és figyelmet szentelni. Földrajzot az NDK tudományegyetemein, a rostocki egyetem kivételével, mindegyiken tanítanak, sőt a dresdener műegyetemnek is van földrajzi tanszéke. Az egyetemeken Földrajzi Intézetek vannak. A berlini Humboldt-egyetemen két földrajzi intézet, mindegyikben egy-egy földrajzi tanszék működik: a természettudományi fakultáson a természeti földrajzi tanszék és intézet (vezetője *F. Haefke* professzor, geomorfológus, atlasz-szerkesztő), a gazdaságtudományi fakultáson a gazdaságföldrajzi intézet és tanszék (vezetője *Sanke* professzor, aki tavaly októberben nálunk is járt). *Haefke* intézetében egy docens, hat asszisztens és négy aspiráns, *Sanke* intézetében két rendkívüli tanár (*Kohl* és *Junge*), két docens, három asszisztens és négy aspiráns működik.

A greifswaldi egyetem Földrajzi Intézetének *Th. Hurtig* professzor az igazgatója és a tanszékvezető tanára. Mellette működik *Reinhardt* professzor, egyet. rendkívüli tanár (klimatológus és morfológus). A gazdaságföldrajzi tanszék ezidőszereint betöltetlen. Munkatársak: 6 asszisztens, 1 titkár, 1 könyvtáros, 3 aspiráns. Az Intézet a tudományos akadémia erdőkutató intézete fiókintézetének (Zweigstelle der Akademie der Wissenschaften der DDR für Forstforschung) is otthont ad. Ennek is *Hurtig* professzor az igazgatója.

A hallei Luther-egyetem Földrajzi Intézetének egyetlen tanszéke van (egyetemes földrajzi tanszék). Igazgató-tanár *Käubler* professzor. Munkatársai: 2 asszisztens, 1 könyvtáros, 4 aspiráns és 1 titkárnő. Hasonló a helyzet Jenában és Leipzigban is. A jenai egyetem földrajzi intézetének professzora és igazgatója *H. J. Schultze*. Munkatársai: *Körner* professzor, a történeti földrajz rk. tanára, 4 asszisztens, 1 könyvtáros (*A. Matter*, brassói származású, kitűnően beszél magyarul). Egy tanszéke van a leipzig egyetem földrajzi intézetének is. Igazgatója *Neeß* professzor. Munkatársai: *H. Lehmann* professzor, rk. tanár, 4 asszisztens, 1 titkár, 2 könyv- és térképtáros, 2 aspiráns.

Az egyetemi földrajzi intézetek általában jól felszereltek. Legkevesebb helyiséggel a két berlini intézet rendelkezik, mert ezek romos épületekben vannak elhelyezve, de ezekben is van külön előadó- és gyakorlóterem, olvasó-

terem a hallgatók számára, szép tágas könyvtárterem, professzori szoba, külön titkári szoba, 2 docensi szoba és külön szobák az asszisztensek és az aspiránsok számára. A legjobban elhelyezett a greifswaldi egyetem földrajzi intézete. Külön kétemeletes palotája van rengeteg helyiséggel, kitűnő felszereléssel. Külön egyemeletes épület a jenai egyetem földrajzi intézete is, Halle-ban és Leipzigban pedig a földrajzi intézet egy-egy teljes emletet foglal el.

Az egyetemeknek (pl. a greifswaldinak és a halleinek) nagy vagyonuk van; a földrajzi intézetek dotációja ezért is, de a jelentős állami támogatás következtében is, nagy. A greifswaldi földrajzi intézet 1954. évi dotációja 30,000 DM (= 150,000 forint) volt, de nincs okuk panasza a többieknek sem.

Az egyetemeken (és a potsdami pedagógiai főiskolán) középiskolai földrajztanárok és szakgeográfusok (Diplomgeograph) képzése folyik. A képzési idő négy év. A tanterv sokban hasonlít a mienkhez, de lényeges eltérések is vannak. A tanárszakosok és a szakgeográfusok között a különbség nem jelentős. A hallgatók száma évfolyamonként átlagosan 20—30 (összes hallgatók száma: Halle: 80, Jena: 100, Greifswald: 120, Berlin: 130). A szakgeográfusok képzését illetően eltérők a szakvélemények. Egyes professzorok szerint szükség van szakgeográfusokra, mások ezt a képzést feleslegesnek tartják, mert szerintük a kisterületű NDK intézményei igen korlátozott mértékben tudnak elhelyezni diplomás geográfusokat. A tanárszakos geográfus hallgatók túlnyomóan egyszakosak; csak kevés az olyan tanárszakos hallgató, akinek második (mellék-) szakja van és pedig a torna. Az egyszakos képzést általában nem tartják megfelelőnek, mert az egyszakos földrajztanárokat az iskola nem tudja kellőképpen foglalkoztatni. Ezért vissza akarnak, vissza is fognak térni a kétszakos földrajztanárképzésre. A földrajzot vagy biológiával, vagy kémiával és történelemmel fogják kapcsolni.

Az egyetemi oktatásban a gyakorlati órák nagyobb szerepet játszanak, mint nálunk. Az elméleti és gyakorlati órák aránya kb 1 : 1.

A tudományos utánpótlás biztosítására szolgál az *aspiránsképzés*; ez azonban a mienktől teljesen különbözik. Az aspiránsok tulajdonképpen doktorandusok, akik egyetemi tanulmányaik befejezése után ösztöndíjasokként a tanszékeken maradnak és megszabott idő alatt elkészítik doktori értekezésüket. A doktorátus megszerzése után, mint fiatal tudósok vagy tudományos kutatóintézetekben helyezkednek el, vagy asszisztensekként az egyetemi földrajzi intézetekben maradnak. A doktorátus megszerzésének módzatai ugyanazok, mint a háború előtt és azonosak a nyugatnémet egyetemekével. Ezen nem is kívánnak változtatni, mert a változtatás, szerintük, a német megosztottságnak az elismerése lenne tudományos vonatkozásban, tudománypolitikai vonalon is.

Az NDK geográfusainak kapcsolatai a Szovjetunió és a népi demokráciák geográfusaival nem éppen szorosak. A német geográfusok eddig még alig jutottak ki a baráti államokba, ellenben annál szorosabb az érintkezésük a nyugatnémet geográfusokkal. A szövetséges köztársaságból a geográfusok sűrűn járnak az NDK-ba (pl. a hallei egyetem Geographisches Kolloquiumán előadókként is szerepelnek) és az NDK geográfusai is ellátogatnak nyugatra.

Az előbb már jelzett elméleti-ideológiai megosztottság és az egyes intézetek (kutatóközpontok) egymástól való viszonylagos és tényleges függetlensége az oka, hogy nehézkesen indul a munkája a félszáz meg szervezett, egységes keletnémet földrajzi társaságnak, amely egyelőre berlini, leipzig és greifswaldi vidéki osztállyal kezdi meg működését. A társaság

elnöke *Neeß* leipzig-i professzor. A társaság folyóirata első számának megjelenését 1955 elejére tervezik.

Az össznémet geográfiának ma is a legismertebb, világhírű folyóirata a *Petermanns Geographische Mitteilungen*, Gothában, Haack professzor szerkesztésében jelenik meg. Nagy a jelentősége a leipzig-i *Deutsches Institut für Länderkunde*-nek. Az intézet igazgatója és nagyon tartalmas kiadványainak (ezek csere alapon ma már hozzánk is járnak) szerkesztője *Lehmann* professzor.

Tanulmányutam negyedik célkitűzése a magyar földrajz helyzetének, szerepének, feladatainak, elméleti kérdéseinek és szervezeti problémáinak a megismertetése volt a német geográfusokkal. Ezt a célt szolgálták megbeszéléseim a vezető geográfusokkal és különösen berlini előadásom, amelyben a hazai földrajznak lehetőleg minden kérdéséről (tudományos kutatás, tervmunka, szervezet, egyetemi oktatás, aspiránsképzés, folyóirat- és könyvkiadás) igyekeztem teljes képet rajzolni. Az előadást követő hosszú megbeszélés és vita során a több, mint 200 főnyi hallgatóság körében az a nézet alakult ki, hogy a magyar földrajz mind eszmei és elvi, mind pedig szervezeti tekintetben fejlettebb fokon áll, mint a NDK földrajza.

Mivel tanulmányutam négyes célkitűzését nagyjában és egészében sikerült megvalósítanom, utam szakmai tekintetben igen eredményes volt. Különösen jelentősnek tartom, hogy jó személyi kapcsolatok szerzésével és ezen keresztül a magyar földrajz iránt igen komoly érdeklődést sikerült felkelteni. Ennek jele az is, hogy az NDK geográfusai hajlandók lennének haladó szellemű magyar földrajzi munkák (elsősorban Magyarország korszerű németnyelvű földrajza) kiadatására. Ilyen vonatkozásban a megfelelő előkészítő munkálatokra félhivatalosnak nevezhető megbízatást is kaptam.

Nem lehet vitás, hogy a magyar-német tudományos együttműködés a földrajz terén igen előnyös lenne. A német tudományos irodalom egyike azoknak a kapuknak, amelyeken át a magyar földrajz nyelvi elszigeteltségéből kilépve a világirodalom porondjára léphet. A németek részéről megvan a készség az együttműködésre. Az alapokat erre háromhetes utam igyekezett lerakni. Nagyon kíváncsok lennének, ha az együttműködési készség mindkét oldalról minél előbb tettekben nyilvánulna meg.

A FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓCSOPORT

KOCH FERENC

A felszabadulás után a magyar földrajztudományt a tájékozatlanság és a bizonytalanság jellemezte. Haladó szellemű geográfusaink előtt ugyan egyre élesebben világosodott meg a burzsoá földrajz áltudományos volta és szellemi csődje, de abban felnövekedve, nem volt könnyű feladat eszmeáramlatából kiszabadulniok. Megnehezítette törekvésüket az, hogy a Horthy-fasizmus kultúrpolitikája évtizedeken át lehetetlenné tette a szovjet földrajztudománnyal való kapcsolatok kiépítését. A felszabadulás ledöntötte azt a sorompót, amely a magyar geográfusokat a dialektikus materializmus alapján álló szovjet földrajztudománytól elzárta. Nyelvi és egyéb nehézségek azonban továbbra is akadályozták a marxista geográfia eszmei és módszertani alapjainak megismerését és a hazai kutatásokban való alkalmazását. Eme körülmények között nem látszott biztosítottak az sem, hogy a kibontakozás a